8. Лунев А.Е. Обеспечение законности в советском государственном управлении. – М., 1963. – 325 с.
9. Пересунько В.С. Юридичні гарантії при укладені трудового договору: Дис. ... канд. юрид. наук. – Х., 2000. – 185 с.
10. Скакун О.Ф. Теория государства и права. – Х.: Консум, 2000.
11. Антон О.А. Юридичні гарантії в трудовому праві // Університет. наук. зап. – 2005. – № 3. – С. 185-190.
12. Тацій В.Я. Утвердження і забезпечення прав та свобод людини – головний конституційний обов'язок демократичної, правової, соціальної держави // Вісник Академії правових наук України. – 2000. – № 4. – С. 3.
13. Грицишина А.В. Юридичні гарантії права на працю та їх значення в умовах ринкової економікі // Вісник Хмельницьк. ін-ту регіонального упр. та права. – 2006. – № 18. – С. 158.
14. Пушкина О. Право на свободу об'єднання та його юридичні гарантії у чинному законодавстві Україіни // Юридична Україна. – 2005. – № 5. – С. 4-10.
15. Махновський І.Й. Юридичні гаранти – правові засоби максимального здійснення прав і свобод особистості // Юридичний вісник України. – 2002. – № 4. – С. 45-53.
16. Леонтьева Л.В. Права женщин и юридические гарантии их защиты в Украине (теоретико-правовые аспекты): Автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Нац. ун-т внутр. дел. – Х., 2005.
17. Васьковська В.П Юридичні гарантії забезпечення права людини на безпеку // Держава і право. – 2006. – Вип. 30, № 28. – С. 202-209.
18. Рудик В.А. Юридичні гарантії права людини на соціальний захист в Україні: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2007. – С. 19.

УДК 347.425

С.А. Чванкін

ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ПОРУШЕННЯ ДОГОВОРУ

Актуальність дослідження пов'язана, у першу чергу, з тим, що проголошені Конституцією України права, свободи та законні інтереси фізичних і юридичних осіб потребують ефективних засобів їх реалізації та захисту. У свою чергу, реалізація прав та інтересів особи залежить від рівня їх забезпеченості, тобто створення таких умов і засобів, за яких можливість порушення прав була б зведена до мінімуму, а в разі порушення була б надана можливість їх повного та скорішого відновлення.

Встановленні в ЦК України правові наслідки порушення зобов'язання повністю спрямовані на відновлення порушених прав учасників цивільного обігу.

Метою дослідження є визначення особливостей реалізації окремих правових наслідків порушення зобов'язання. До цієї теми в різні часи звертались багато вчених, зокрема І.Б. Новицький, К.А. Граве, Л.А. Лунц, Г.К. Матвєєв, О.С. Іоффе, М.М. Агарков тощо.

У відповідності до ст. 610 ЦК, "порушенням зобов'язання є його невиконання або виконання з порушенням умов, визначених змістом зобов'язання (неналежне виконання)".

Невиконання зобов'язань існує тоді, коли сторони взагалі не вчиняють дій, які складають зміст зобов'язання (передача і прийняття майна, виконання роботи тощо), або не утримуються від певних дій, хоча за змістом зобов'язання повинні були утримуватись від їх вчинення.

© С.А. Чванкін, 2008

Під виконанням зобов'язань розуміють вчинення кредитором і боржником дій зі здійснення прав та виконання обов'язків, що випливають із зобов'язання. Такого роду дії повинні точно відповідати всім умовам договору або вимогам законодавства, а за їх відсутності – вимогам, що звичайно ставляться, у тому числі звичаям комерційного обігу, правилам ділової етики тощо, на засадах добросовісності, розумності та справедливості. Якщо названі дії не відповідають цьому правилу, то йдеться про неналежне виконання зобов'язання, наприклад виконання не належним способом, не з приводу обумовленого предмета, не у встановлений строк та не в певному місці, неналежній особі та неналежною особою. Тільки належне виконання у всіх випадках звільняє боржника від його обов'язків і припиняє зобов'язання, а неналежне – тягне передбачені законом наслідки [1].

Практика свідчить, що майже кожний другий укладений договір порушується на стадії його виконання. Іноді порушення є незначними або ж сторони знають, що їм вдасться врегулювати свої відносини. У тих випадках, коли сторони не можуть дійти згоди, законом дається можливість застосувати наслідки порушення зобов'язань.

У ст. 611 ЦК України перелічені наслідки порушення зобов'язання, тобто санкції за порушення зобов'язання.

Всі ці заходи спрямовані або на забезпечення виконання зобов'язання, або на компенсацію майнових втрат, які несе потерпіла сторона. Це заходи на користь потерпілого, тому і застосовуються вони судом за ініціативою, за позовом потерпілої сторони.

До них, зокрема, належать: припинення зобов'язання внаслідок односторонньої відмови від нього (ст. 615) або розірвання договору (ст. 651), зміна умов зобов'язання (ст. 651), сплата неустойки (ст. 624), відшкодування збитків та моральної шкоди (ст.ст. 22, 23, ст. 623).

Сплата неустойки, відшкодуванні збитків і моральної шкоди є заходами відповідальності й застосовуються, за загальним правилом, за наявності вини порушника (ст. 614).

Припинення зобов'язання і зміна його умов не є заходами відповідальності і, отже, застосовуються незалежно від вини порушника зобов'язання.

Перелік правових наслідків, які названі у ст. 611 ЦК України, не є вичерпним, бо договором або законом можуть бути передбачені й інші наслідки порушення зобов'язань.

Законодавець передбачив деякі особливості для такого порушення зобов'язання, як прострочення боржника.

Наслідки прострочення боржника. По-перше, він стає зобов'язаним відшкодувати збитки кредиторам, заподіяні простроченням. По-друге, якщо внаслідок прострочення боржника виконання втратило інтерес для кредитора, він може відмовитися від виконання зобов'язання і вимагати відшкодування збитків. При цьому боржник має право доводити, що фактично кредитор інтерес до виконання зобов'язання не втратив, оскільки, наприклад, вступив в аналогічні правовідносини з іншими особами. Крім того, згідно із законом кредитор не завжди може

відмовитися від виконання зобов'язання. По-третє, він відповідає, навіть якщо виконання зобов'язання стало неможливим за обставин, від нього не залежних, але така неможливість настала після прострочення.

Строк (термін) виконання зобов'язання може бути визначений календарною датою, або закінченням відповідного періоду часу, або вказівкою на певну подію, яка обов'язково має настати.

Боржник, який прострочив виконання зобов'язання, відповідає перед кредитором за збитки, заподіяні простроченням. Крім відшкодування збитків, у разі прострочення боржника з нього може бути стягнута неустойка або завдаток, якщо вони передбачені договором. При цьому, відповідно до ч. 1 ст. 550 ЦК, право на неустойку виникає незалежно від наявності в кредитора збитків, заподіяних невиконанням або неналежним виконанням зобов'язання.

На боржника, який прострочив, покладається, по-перше, обов'язок відшкодувати кредитору завдані простроченням збитки (ст. 623) і, по-друге, ризик випадкової (тобто такої, що настала без вини боржника) неможливості виконання зобов'язання. У цьому разі йдеться про виключення із загального правила про те, що неможливість виконання зобов'язання, яка настала без вини сторін, є підставою і для звільнення їх від відповідальності.

Крім цього, якщо строк виконання зобов'язання має вирішальне значення для його сторін (сторони), прострочення виконання зобов'язання боржником може мати наслідком втрату кредитором інтересу в його подальшому виконанні. Так, наприклад, надання туристичних послуг необхідно кредитору тільки до спливу його відпустки, після чого його, напевне, вже не буде вдовольняти виконання турагентством своїх обов'язків.

Затримка у виконанні зобов'язання, яка зумовлена простроченням кредитора (ст. 613), не вважається простроченням боржника.

У разі прострочення кредитора час прострочення кредитора відповідно продовжує строк виконання зобов'язання боржником, якщо прострочення виявилося у не вчиненні кредитором дій, до вчинення яких боржник не міг виконати свій обов'язок.

Прострочення з боку кредитора дає боржнику право на відшкодування заподіяних простроченням збитків. Проте право на відшкодування збитків у боржника виникає за умови, що кредитор не довів відсутність своєї відповідальності за прострочення.

Крім того, боржник не зобов'язаний платити кредитору відсотки за час його прострочення. При цьому йдеться не тільки про відсотки, передбачені договором. Відповідно до ст. 536 ЦК України, за користування чужими грошовими коштами боржник зобов'язаний сплачувати проценти. Утім, за час прострочення кредитора боржник за грошовим зобов'язанням проценти не сплачує.

У ст. 611 ЦК України одним із наслідків порушення зобов'язання є право на односторонню відмову від зобов'язання

У відповідності до ст. 525, одностороння відмова від зобов'язання або одностороння зміна його умов не допускається, якщо інше не встановлено договором або законом.

У ст.ст. 611 та 615 ЦК мається на увазі загальне право на односторонню відмову від зобов'язання в разі порушення зобов'язання, однак не у всіх без винятку випадках, а тільки в тих випадках, що обумовлені договором чи встановлені в законі. Тобто йдеться про те, що якщо в договорі не передбачена можливість відмови від зобов'язання внаслідок його порушення однією з сторін, то особа може відмовитися від зобов'язання в тих самих випадках, що і при "звичайній" відмові від зобов'язання, тобто коли немає порушення зобов'язання. Ці випадки чітко зазначаються в законі. Так, незалежно від наявності порушення зобов'язання сторони можуть відмовитися від договору доручення (ст. 1009), комісії (ст. 1025), дарування "на майбутнє" (ст. 724) тощо при дотриманні зазначених у законі умов.

Таким чином, ст. 615 ЦК України не надає якогось нового та особливого права на відмову від зобов'язання в разі порушення зобов'язання, а підтверджує можливість передбачити такі наслідки в договорі, навіть у тих випадках, коли за загальним правилом договір не може бути розірваний у односторонньому порядку.

Наприклад, ст. 849 ЦК передбачено, що, коли за договором про виконання робіт (підряді) підрядчик своєчасно не почав роботу або виконує її настільки повільно, що закінчення її у строк стає явно неможливим, замовник має право відмовитися від договору підряду і вимагати відшкодування збитків. Таких прикладів щодо різних видів договорів можна наводити багато. Проте зовсім не завжди закон надає можливість розірвати договір в односторонньому порядку без звернення в суд (відмовитися від договору), навіть якщо інша сторона допускає порушення договору.

Так, власник автомобіля, що знаходиться в заставі, вирішив передати його в оренду. При цьому наймач не був попереджений про те, що авто закладене, хоча ст. 769 ЦК говорить про обов'язок наймодавця повідомити наймача про всі права третіх осіб на річ, яка передається в найом. Тобто порушення зобов'язання є безперечним. Проте таке порушення не дає наймачу права на розірвання договору в односторонньому порядку (законом не передбачено), окрім випадку, коли це передбачено договором. Щоб розірвати такий договір оренди, наймачу доведеться звертатися до суду.

За своєю правовою природою одностороння відмова від зобов'язання є засобом захисту постраждалої сторони, але не є мірою відповідальності.

Відмова (повна або часткова) постраждалої сторони від зобов'язання не звільняє порушника від відповідальності (відшкодування збитків, моральної шкоди, сплати неустойки), якщо сторона, яка порушила зобов'язання, є винною в його порушенні.

У разі односторонньої відмови від зобов'язання внаслідок порушення зобов'язання останнє припиняється (чи змінюються його умови) автоматично, без рішення суду, однак після відповідної процедури, що зазначена в законі для кожного конкретного договору (якщо така можливість передбачена) чи у відповідності до умов договору. Наприклад, повинні бути дотримані строки повідомлення іншої сторони про відмову від зобов'язання внаслідок його порушення

іншою стороною (у відповідності до ст.ст. 1009, 1025 для комерційного представника за договором доручення, для договору комісії цей строк становить 30 діб).

Цікавим є формулювання ст. 616 ЦК України: "Правові наслідки порушення зобов'язання з вини кредитора". За задумом законодавця, якщо порушення зобов'язання сталося з вини кредитора, суд відповідно зменшує розмір збитків та неустойки, які стягуються з боржника. З такого формулювання виходить, що якщо порушення зобов'язання є наслідком винних дій кредитора, то це дозволяє зменшити відповідальність боржника. Але таке положення є невірним, адже в цьому разі взагалі немає вини боржника і не може йтися про його відповідальність – більшу чи меншу.

Законодавець, напевне, мав на увазі наслідки винної поведінки обох сторін зобов'язання: боржника і кредитора. При цьому суд відповідно до ступеня вини кожної із сторін зменшує обсяг відповідальності боржника.

Загальною формою відповідальності за невиконання або неналежне виконання зобов'язань є обов'язок боржника відшкодувати збитки, заподіяні правопорушенням кредитору.

Ця форма відповідальності застосовується у випадках невиконання будь-якого зобов'язання, внаслідок чого вона і розглядається як загальна категорія. Однак для притягнення боржника до цивільно-правової відповідальності у формі відшкодування збитків необхідно, щоб ці збитки виникли. Якщо ж вони відсутні, то застосовуються спеціальні форми відповідальності за невиконання або неналежне виконання зобов'язань, до яких належать стягнення неустойки (штрафу, пені), втрата завдатку і різні санкції, що застосовується в зобов'язаннях окремих видів.

Відшкодування збитків є мірою відповідальності. Щодо визначення збитків слід керуватися ст. 22 ЦК. Загальним обов'язком боржника, який порушив зобов'язання, є відшкодування кредиторові в повному обсязі завданих порушенням збитків, що включають реальні збитки й упущену вигоду.

Законом або договором можуть передбачатися випадки, коли можливе зменшення або збільшення розміру відшкодування. Так, розмір відшкодування може бути зменшеним (наприклад, у разі завдання шкоди фізичною особою, залежно від її матеріального становища, крім випадків, коли шкоду завдано вчиненням злочину) (ч. 4 ст. 1193 ЦК); розмір відшкодування може бути збільшеним (наприклад, при завданні шкоди каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я) (ст.ст. 1203, 1208 ЦК).

До складу реального збитку входять не тільки фактично понесені витрати, але й витрати, які кредитор понесе, відновлюючи свої порушені права. Необхідність таких витрат і їх передбачуваний розмір кредитор повинен підтвердити обґрунтованим розрахунком і доказами, у числі яких можуть бути подані кошторис (калькуляція) витрат на усунення недоліків товарів (робіт, послуг) тощо [2].

Неотриманні доходи (упущена вигода) – це неотримання кредитором тих майнових благ або прибутку, які він міг би реально отримати за звичних умов цивільного обігу, якщо б його майнове становище не було порушене невиконанням зобов'язання. Неодержанні доходи повинні знаходитися у прямому причинно-наслідковому зв'язку з порушенням зобов'язання.

Розраховувавши упущену вигоду, необхідно подати докази того, наскільки реальне її отримання, тобто доказати наявність всіх умов для отримання доходу. Іншими словами, кредитор повинен довести, що якби його права не були порушені боржником, то дохід був би їм одержаний. Розмір неодержаного доходу необхідно визначати з урахуванням розумних витрат, які виникли б, якби зобов'язання було виконане.

Тут слід зазначити, що, оскільки стягнення збитків, які виникли внаслідок порушення договору, є загальною формою відповідальності, то навіть якщо сторони в договорі не передбачили таку міру відповідальності, то застосування її є можливим і обґрунтованим.

У цій роботі зроблена спроба постановки деяких проблем, які виникають при реалізації норм ЦК України про наслідки порушення зобов'язання. Звичайно, всіх проблем охопити в рамках однієї статті неможливо, тому тема вимагає подальших досліджень.

Література

1. Господарський кодекс України: Наук.-практ. коментар / О.І. Харитонова, Є.О. Харитонов, В.М. Коссак та ін.; За ред. О.І. Харитонової. – Х.: Одіссей, 2006. – С. 375.
2. Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право. Кн. 1. Общие положения. –2-е изд. – М.: Статут, 2005. – С. 639.

УДК 347.513:347.764

А.І. Бубіна

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ ОСОБОЮ, ЯКА ЗАСТРАХУВАЛА СВОЮ ЦИВІЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

Сьогодні досить активно розвивається ринок страхових послуг. Одним з наслідків цього є здійснення відшкодування шкоди, завданої внаслідок дорожньо-транспортної події (далі – ДТП), у багатьох випадках за рахунок страхової виплати. Цьому передує укладення договору страхування – письмової угоди між страхувальником і страховиком, згідно з якою страховик бере на себе зобов'язання в разі настання страхового випадку здійснити страхову виплату страхувальнику або іншій особі, визначеній у договорі страхування страхувальником, на користь якої укладено договір страхування, а страхувальник зобов'язується сплачувати страхові платежі у визначені строки та виконувати інші умови договору. Під страховим випадком, згідно із Законом України "Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів" від 01.07.2004 р. № 1961-IV [1], вважається подія, внаслідок якої завдана шкода третім особам під час дорожньо-транспортної події, яка сталася за участі забезпеченого транспортного засобу і внаслідок якої настає цивільно-правова відповідальність особи, відповідальність якої застрахована за договором.

© А.І. Бубіна, 2008